

200 év Petőfivel

Célok és elméleti bevezető a Petőfi Sándor születésének 200. évfordulója alkalmából tervezett tematikus évadhoz

Középpontban a közgyűjteményi terület

Készítette az Országos Közgyűjtemények Szövetsége által felkért szakértői testület. Tagjai: Bereczki Ibolya, Czékmány Anna, E. Csorba Csilla, Csorba László, Fabényi Júlia, Fónagy Zoltán, Hermann Róbert, Kalla Zsuzsa, Kispálné Lucza Ilona, Lakner Lajos, Németh György, Török Petra, Varga Benedek.

Az Országos Közgyűjtemények Szövetsége Demeter Szilárdtól, a Petőfi Irodalmi Múzeum főigazgatójától, a Nemzeti Kulturális Alap Bizottságának tagjától felkérést kapott rá, hogy legyen szervezője, koordinátora a bicentenárium közgyűjteményekhez – közöttük kiemelten a múzeumokhoz – kapcsolódó tevékenységének.

A szakértői bizottság tervezett működése

A szakértői bizottság feladata a tematikus évad üzenetének, célcsoportjainak és elvárt hatásának meghatározása. Ennek kiindulópontja a korszak történeti folyamatainak értelmező áttekintése, a jelen perspektívájából való összefoglalása. A szakértői bizottság elképzelése az emlékévké céljáról motorja és segítője lesz a konkrét programsorozat megtervezésének, és a forrásokra pályázók számára is fontos támpontokat nyújt. Az első, rövidtávon megvalósítandó feladat éppen ezért olyan javaslatcsomag kidolgozása, amely a közgyűjteményi területet alaptevékenységeit érinti. Ezt a szakértői bizottság félévenként/évenként aktualizálja.

A működésre vonatkozó tervezet kiemelt része az elméleti bevezető, amely az évfordulóhoz kapcsolódva „a hosszú tizenkilencedik század” (1790–1914) széles horizontján értelmezi a nemzeti kultúra változásainak folyamatait, meghatározza a legfontosabb mérföldköveket. Kiemelten foglalkozik a nemzetté válás és az anyanyelvi kultúra kérdéskörével, egyaránt fókuszál a társadalmi mozgások gazdasági és politikai hátterére, valamint a korszak hétköznapijaira, az életmód változásaira. Felvázolja annak az időszaknak a legfontosabb jellemzőit, amit ma számunkra Petőfi Sándor neve szimbolizál. Az emlékévké programjai éppen Petőfi alakja és kultusza miatt érintik a Kárpát-medence emlékezetkultúráját, 1848–49 hagyományát a közösségi emlékezetben. Reflektálnak a nemzeti identitás alakulására Petőfiék korától egészen a 19. század végéig és kitekintenek a 20. századi és a kortárs folyamatokra is.

A szakértői bizottság munkáját az OKSZ keretein belül megalakítandó, folyamatosan működő titkárság fogja segíteni az előkészítő időszakban és az emlékévekben. A munkacsoport jelenlegi célja, hogy az elméleti irányok kidolgozásával párhuzamosan határozza meg azokat a területeket, témákat, amelyek bekerülhetnek a majdani támogatotti körbe. A szakértői testület ezt követően javaslatokat tesz majd az NKA ideiglenes kollégiuma célzott pályázati kiírásai, nyílt és meghívásos pályázati felhívásai számára.

Kiemelt célok és keretek

A Petőfi-év fontos célja, hogy az évforduló kapcsán tematizálja a költő és kora 19. századon túlnyúló – huszadik századi és jelenkori – értelmezéseit, valamint a nemzeti kultuszok alakításának, alakulásának fordulópontjait. Bár a programsorozat fókuszában Petőfi Sándor életideje (1823–1849) áll, de fontos, hogy kitekintsen a tovább élőkre, Petőfi generációjának felnőttkorára, vagyis a 19. század végéig terjedő időszakra. Az emlékévé tematikájába tehát beletartozik az utóélet, a kultusz is – a Petőfi és 1848–49 évfordulóihoz kapcsolódó reflexiók, valamint a legszélesebben értett kortárs értelmezések. Az évforduló tehát időkorlát nélkül vizsgálja az emlékezet változásait az irodalmi, képzőművészeti, zenei, folklór alkotásokban, és az ezeket feldolgozó tudományos munkákban.

A kitűzött célok megvalósítása érdekében elengedhetetlen a közgyűjtemények, a művészeti és tudományegyetemek, az akadémiák, a művészeti és tudományos szervezetek és internetes portálok összehangolt, közös munkája.

Célok

1. Cél, hogy a hazai és a Kárpát-medencei magyar vonatkozású közgyűjteményekben őrzött, eddig feltáratlan, vagy kevésbé ismert forrásokat a szakemberek felszínre hozzák.
2. Cél, hogy a hagyományos tudományos közlésen túl új, a széles körű hozzáférést könnyítő megoldásokat dolgozzanak ki a pályázók, beleértve az elektronikus publikációkat, az analóg és virtuális kiállításokat, programsorozatokat. Cél, hogy az eddig digitalizálatlan vagy publikált források kiadása, hozzáféréseinek biztosítása a lehető legszélesebb körben történjen meg, kiterjedjen Petőfi és korának eddig kevés vagy egyáltalán nem ismert költőire, íróira, és a korszak publicisztikájára.
3. Cél, hogy különböző korosztályi sajátosságokhoz igazodó megjelenítési formák jöjjenek létre, beleértve a kortárs értelmezéseket, és mindezt a közösségek lehetséges legszélesebb körű bevonásával tegyék.
4. Cél, hogy a program megszólítsa a nemzetközi szakmai közösségeket és a nagyközönséget. Petőfi kultuszának hagyományosan aktív, Európán kívüli területeit – például a Távol-Keletet is – bevonzza, elsősorban a külügyi hálózaton keresztül. Ehhez célszerű központi kormányzati forrásokat is bevonni.

Elméleti bevezető

*„csak az képes hatalmasan hatni, ki saját korának embere,
míg ellenben ki korát megelőzi, csak halála után él,
ki pedig korától elmaradt, élve is halott.” (Kossuth Lajos)*

*„Ha valamikor, sok-sokezer év múlva fölébresztenének síromból
s hirtelen arra kérnének, hogy nevezek meg egy költőt,
ezt mondanám: Petőfi.”
(Kosztolányi Dezső, 1934)*

*„S szólj erősen, lantom, hogyha
Már utolsó e dalod;
Hirtelen ne haljon ő meg!
Zengjék vissza az időnek
Bércei, a századok.”*

Petőfi Sándor: Az év végén, 1848.december

Amikor napjainkban azt a csoportos közös döntést hozzuk, hogy tudományos, ismeretterjesztő és művészeti rendezvények sorozatával a kétszáz esztendeje született Petőfi Sándorra és a 19. század első felére emlékezünk, szóval és tettel hozzájárulunk egy történelmileg kialakuló közösség – a magyar nemzet – kulturális emlékezetének fenntartásához és gazdagításához.

Miért tesszük ezt? Azért, mert úgy véljük, közünk van hozzá. Önmagunkról való gondolkodásunk része, hogy ugyanahhoz a tágabb csoporthoz tartozónak valljuk magunkat, amelynek egykor Petőfi Sándor is tagja, sőt a modern magyar nemzeteszme egyik megteremtője volt. Minden kultúra a nyelv, a létfenntartás és az együttműködés ezerféle, közösen átélt tapasztalata, továbbá ezek – nemzedékek során keresztül zajló – átadása során hoz jön létre összefűző és elkötelező kapcsolatokat a csoporttagok között a társadalmi érintkezés és a múltó idó dimenziójában. A mindenkori hagyomány mindenkori értelmezése/újraértelmezése révén szellemi otthonosságot és bizalmat teremt, eligazítást nyújt. Az így születő önazonosság-érzés (*identitás*) nélkülözhetetlen eleme, hogy a tegnapot is hozzákapcsolja a mához, mégpedig olyanformán, hogy meghatározó élményeket és emlékeket formál és őriz meg, a tovahaladó jelen horizontján egy másik idó képeit és történeteit is magába zárja, így kelt reményeket és alapít emlékeket. A kultúrának ez az aspektusa a mitikus és a történeti elbeszélések alapja.

A modern magyar nemzet alapító mítosza és erre is reflektáló történeti elbeszélése fókuszában a reformkor és 1848/49 története áll. E korszak egyik legragyogóbb alkotó tehetsége, életműve és személyes sorsa összefonódása révén hamar szimbolikus jelentőségűvé emelkedő, több mint másfél évszázada kultusszal övezett főszereplője: Petőfi Sándor.

A kor, amelyben élt, a magyar történelem rendkívül fontos és sikeres évszázada. Szent István király annak idején, a 11. században a leteleplő nomád törzsek laza szövetségéből megszervezte a középkori feudális királyságot, és így a közös „mi”-tudattal rendelkező „magyar népet” – a mai magyarok előd-közösségét – megőrizte a környező népek és országok etnikumaiban való felolvadástól. Nyolcszáz évvel később, a 19. században a reformkor nagy nemzedéke a bomló feudális-rendi viszonyok helyén létrehozta a piacgazdaságot, a modern, parlamentáris államberendezkedést és a civil társadalmat. Ezen a három pilléren nyugszik ma is társadalmi, gazdasági és állami életünk.

Petőfi Sándorra és korára azért kell együtt emlékeznünk, mert a legragyogóbb emberi tehetség is csak akkor tud kibontakozni, ha környezetében adottak ehhez a társadalmi, gazdasági, kulturális feltételek. A modern szociológia visszaigazolja az idősebb kortárs, Kossuth Lajos pontos fogalmazását: *„csak az képes hatalmasan hatni, ki saját korának embere, mig ellenben ki korát megelőzi, csak halála után él, ki pedig korától elmaradt, élve is halott.”*

Petőfi saját korának embere volt. A mezővárosok bontakozó piaci viszonyai között már vállalkozni kezdő paraszt-polgári család gondosan taníttatott, de a tönkremenés folytán a nélkülözést is megtapasztaló fiaként lépett a világba, aki a szlovák környezetből kiválva a magyar öntudatosodás útját választotta, és végül azért volt képes értelmiségi egzisztenciát teremteni magának, mert a nyilvánosság gyarapodása és intézményesülése révén az 1840-es évekre már megteremtődött az a fizetőképes kereslet, amely a szerkesztő és irodalmi alkotó megélhetését biztosítani tudta. „Saját korának embere” volt abban a folyamatban is, ahogyan költői génuszát kibontakoztatta: egyfelől programszerűen vállalta a népiességnek minden egyes elemét és összességét, másfelől azonban egy pillanatra sem volt hajlandó lemondani a „romantikus én” szubjektívizmusáról és kétségbevonhatatlan elsődlegességéről.

Az igazi lángész persze nemcsak belesimul „saját” korába, de ki is tör belőle – és éppen ezzel képes hatni újabb korok újabb közönségére. Miután sikeresen megtelepedett Pesten, jóformán évente új poétikai arculattal jelentkezett. Népies dalköltőként „futott be”, majd két olyan, teljesen különböző epikus művel keltett föltűnést, mint *A helység kalapácsa* és a *János vitéz*. Aztán fél év múlva egy halott leányhoz fűződő szerelmi elégiákat adott ki, a *Cipruslombokat*, amelyeknek semmi közük a tréfás bordalköltő legény irodalmi figurájához. Majd megírta a vadromantikusnak tekinthető *Felhők* ciklust, utána pedig azokat a gyönyörű tájleíró költeményeit, amelyeknek megint csak merőben más a hangulata és a képi világa. Ezután pedig egyszer csak előbukkan a forradalmi vezér és irányköltő, jóllehet – életművének kutatói figyelmeztetnek rá – 1847 előtt egyértelműen politikainak nevezhető költeményt szinte nem is írt.

Amikor most, 200 esztendővel a költő születése után olyan programokon gondolkodunk, amelyek révén személyiségének és korának a tudományos kutatás által hitelesen föltárt kölcsönhatásait szeretnénk bemutatni a mai nemzedéknek, szem előtt kell tartanunk Margócsy István figyelmeztetését: *„Nem lehet Petőfiről lehámozni a halála óta eltelt százhatvan [ma már 172] évet, a hozzá kapcsolódó rengeteg legendát, mítoszt és értelmezést, legfeljebb a maguk helyén újraértelmezni őket. És ez ráadásul kettős feladat, hiszen Petőfi történeti szerepe is rendkívül fontos – jóllehet nem függ szorosan össze az irodalmi szerepével. A hagyomány általában mégis a politikán keresztül értelmezi Petőfi irodalmi műveit. Abból indul ki, hogy a hazáért, a népért vagy a forradalomért – ahogy tetszik – áldozta életét, és ezért az irodalomértelmezések nagy többsége úgy tekinti, mintha teljes életművét a nép, a nemzet, a független haza vagy a társadalmi forradalom szolgálatába állította volna. Ám mindez nagyon is kérdéses.”*

Van ugyanakkor néhány alapmotívum, amelyeket manapság a történészek egyöntetűen a Petőfi korában zajló társadalmi-politikai átalakulási folyamat legfontosabb összetevőinek tekintenek. Az 1840-es években újabb lendületet vett hazánkban is a polgári átalakulásnak nevezett komplex folyamat, melynek során a társadalom, a gazdaság, az államélet vagy a kultúra világában az – átfogóan, kissé pontatlanul – feudálisnak nevezett rendi világot lassan, de biztosan fölváltotta a polgárinak nevezett új. A kor politikai küzdelmeiben a bécsi udvarral és „fontolva haladó” kiszolgálóival szemben az a reformprogram készült el, amely a magyarságnak nevezett történelmi közösséget olyan modern nemzetté kívánta átformálni, mint amilyenek Európa Nyugatán álltak a civilizációs haladás, a „csinosodás” élvonalában. E nemzetszervező igyekezetnek a polgári átalakulást és a közösségi önrendelkezést egymással a legszorosabb kölcsönhatásban összefoglaló jelszavait egy másik romantikus költőóriás, a reformpolitikusként is kiemelkedő Kölcsey Ferenc fogalmazta meg a legpontosabban: *„Jelszavaink valának: haza és haladás.”*

A fogalompár első tagja, a „haza” a magyar állami-politikai önrendelkezés akkor már nyolcszáz éves hagyományára utalt, de azzal az átértelmezéssel, hogy ennek joga immár nemcsak a nemesek kiváltságos csoportját, hanem a nyelvi-kulturális-politikai közösség minden egyenjogú tagját, vagyis a modern nemzet egészét is illeti. A „haladás” alatt pedig a természetjogi-emberi jogi gondolkodás érvényesülését kell érteni, vagyis a felvilágosodásnak (erős keresztény és humanista alapokra támaszkodó) azon gondolatát, hogy minden ember egyenlő jogokkal születik, továbbá hogy ezeket – az élethez való jogot, valamint a magunkról való rendelkezés (szabadság – mindent szabad, ami mások ugyanilyen jogát nem sérti) és a folyamatos élet feltételeivel való rendelkezés (tulajdon) emberi jogait – a közösség napi együttélése számára az ún. polgári jogok konkretizálják. E kettős szempontrendszerből következett, hogy a jobbágyfelszabadítás vált a kor igazi kulcskérdésévé, mivel ennek révén indulhatott el egy olyan új magyar társadalom kialakulása, amelyet már nem oszt meg végzetesen a kiváltságosok és kiváltságtalanok szembenállása. Fokozatosan egyenjogú, szabad tulajdonosok nemzeti öntudattal rendelkező egyesülésévé alakulhat át, és mint ilyen gyakorolja önrendelkezését a Habsburg Birodalom Magyar Királyságának alkotmányos intézményrendszerében.

E programot a reformerők egy nagyszabású tömegrendezvényen, az Ellenzéki Párt 1847. márciusi értekezletén – alig kurta esztendővel a közelgő forradalmi vihar előtt! – is bemutatták (és elhatározták, hogy Ellenzéki Nyilatkozatban fogják közreadni), majd a rendezvény csúcspontján Petőfit is fölkérték szereplésre. A költő nevezetes többlettel egészítette ki a szabadelvű reformerek munkáját: *A nép nevében* Dózsa híret dübörögtető, plebejus, parasztlázító, forradalmi indulattól izzó sorait szavalta el a – zömében nemesi összetételű – közönségnek.

Amikor a bicentenáriumi évben legjobb történészi, irodalomtörténészi és muzeológusi tudásunk alapján igyekszünk megszervezni és megalkotni olyan alkalmakat, eseményeket, kiállításokat, megírni tanulmányokat, könyveket, összeállítani adatbázisokat stb., amelyeken a Petőfihez és korához köthető múltat szeretnénk fölidézni, talán érdemes arra a mozzanatra figyelni, amit a neves kultúrantropológus, Jan Assmann a kulturális emlékezet rituális mozzanatai kapcsán az „értelmező közösség” kialakulásáról ír. *„A megjelenítő emlékezés a hagyomány értelmezése révén megy végbe. Minden rítus ismétlés és megjelenítés kettősségét mutatja. Minél szigorúbban követ egy rögzített rendet, annál inkább felülkerekedik az ismétlés aspektusa. Minél nagyobb szabadságot ad az egyes alkalmak tekintetében, annál inkább előtérbe kerül a megjelenítés aspektusa. Ez a két pólus vázolja fel azt a dinamikus mozgásteret, amelyben az írás a kultúrák konnektív struktúrája szempontjából jelentőséget nyer. A hagyományok írásba foglalásával összefüggésben a hangsúly átkerül az ismétléstől a megjelenítésre, a »rituális koherenciáról« a »textuális koherenciára«. Ezúton új konnektív struktúra születik. Kötőereje nem az utánczás és a megőrzés, hanem az értelmezés és az emlékezés. A liturgia helyébe a hermeneutika lép.»*

Ha ezt a figyelmeztetést megszívleljük, akkor nyílik meg annak esélye, hogy a Petőfi-bicentenárium szakmai eseményei – minden modern külsőségük mellett is – ne a kultusz majdhogynem rutinszerű, „örök visszatérés”-hangulatú, ismétléses szertartásaivá merevedjenek. Ehelyett olyan alkalmakká válhatnak, ahol az értelmező közösség – egy lobogó zseninek és egy dinamikus változó történelmi korszaknak, a hazai polgárosodás „tavaszának” értő „megjelenítése” révén – újragondolhatja napjaink majd minden velünk élő, sorsunkat nehezítő dilemmáját.

Budapest, 2021. május